

КАРЛ МАРКС

**НАЕМЕН ТРУД
И КАПИТАЛ**

ИЗДАТЕЛЬСТВО НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

КАРЛ МАРКС

НАЕМЕН ТРУД
И
КАПИТАЛ

С ПРЕДГОВОР ОТ
ФРИДРИХ ЕНГЕЛС

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

ПРЕДГОВОР

Този труд излезе за първи път в „Нов рейнски вестник“ като редица уводни статии, които започнаха на 4 април 1849 г.¹ В основата му лежат лекциите, четени от Маркс през 1847 г. в Брюкселския съюз на немските работници. Той остана недовършен; обещаното в брой 269 „Продължение следва“ остана неизпълнено вследствие на бързо развилите се тогава събития (навлизането на русите в Унгария, въстанията в Дрезден, Изерлон, Елберфелд, Цфалц и Баден), които доведоха и до забраната на самия вестник (19 май 1849 г.). Ръкопис на такова продължение не се намери в наследството на Маркс.

„Наеман труд и капитал“ е издаден оттогава няколко пъти в отделни брошури, последния път в 1884 г. в Хотинген-Цюрих (Швейцарска кооперативна книгопечатница). Всички досегашни издания съдържат точния текст на оригинала. Но тъй като настоящото ново издание трябва да бъде разпространено като пропагандна брошура и не по-малко от 10,000 екземпляра, пред мен изникна въпросът, дали при тия обстоятелства сам Маркс би одобрил едно неизменено препечатване на текста.

През четиридесетте години Маркс не беше още завършил своята критика на политическата икономия. Това стана едва към края на петдесетте го-

¹ „Нов рейнски вестник“ (Neue Rheinische Zeitung) е излизал в град Кьолн от 1 юни 1848 г. до 19 май 1849 г. Главен редактор е бил Карл Маркс. „Наеман труд и капитал“ се печата в брошевете от 5, 6, 7, 8 и 11 април 1849 г. 258

дини. Затова неговите трудове, излезли преди първата книжка от „Към критиката на политическата икономия“ (1859 г.), в отделни точки се отклоняват от трудовете му след 1859 г. и съдържат изрази и цели фрази, които от гледна точка на по-късните му съчинения, изглеждат неточни и дори неверни. От само себе си се разбира, че в обикновени издания, предназначени за цялата публика въобще, трябва да намери място и това по-раншно гледище на автора, което е част от неговото духовно развитие; и авторът, и публиката имат безспорно право върху неизменно препечатване на тези по-раншни съчинения. В такъв случай аз не бих и помислил да изменя дори и една дума в тях.

Но друго е, когато новото издание е предназначено почти изключително за пропаганда сред работниците. В такъв случай Маркс непременно би привел старото изложение от 1849 г. в съответствие с новото си становище. И аз съм уверен, че действувам в неговия дух, като внасям в *това издание* малки изменения и прибавки, които са необходими, за да се постигне във всички съществени точки такова съответствие. И така, аз предварително заявявам на читателя: тази брошура не е както Маркс я написал в 1849 г., а приблизително както той би я написал в 1891 г. А освен това оригиналният текст е разпространен вече в толкова много екземпляри, че те ще бъдат напълно достатъчни, докато го преиздам по-късно без изменения в пълно събрание на съчиненията.

*

Всички мои изменения засягат една точка. Според оригинала работникът продава на капиталиста срещу работната заплата своя *труд*; според се-

гашиния текст — своята *работни сили*. Това изменение аз съм длъжен да разясня. Да го разясня на работниците, за да видят те, че това не е празно буквоедство, а по-скоро една от най-важните точки на цялата политическа икономия. Да го разясня на буржоата, за да се убедят те колко много необразованите работници, на които лесно могат да се направят разбираеми и най-трудните икономически въпроси, превъзхождат нашите надменни „учени“, за които такива заплетени въпроси остават неразрешими през целия им живот.

Класическата политическа икономия¹ възприе от индустриалната практика обичайната представа за фабриканта, че той купува и заплаща *труда* на своите работници. Тази представа беше напълно достатъчна на фабриканта за неговата делова практика, за счетоводството и калкулацията на цените. Но пренесена наивно в политическата икономия, тази представа създаде там съвсем поразителни заблуди и бъркотии.

Политическата икономия се натъква на факта, че цените на всички стоки, включително и цената на стоката, която тя нарича „труд“, се изменят постоянно; че те се покачват и падат под влиянието на твърде разнообразни обстоятелства, които често нямат никаква връзка с производството на самата стока, така че цените, изглежда, се определят въобще от чистата случайност. Когато се появи политическата икономия като наука, една от нейните

¹ „... под класическа политическа икономия аз разбирам цялата политическа икономия от Уилям Петри насам, която изследва вътрешната взаимна връзка на буржоазните производствени отношения“ (К. Маркс, „Капиталът“, том I, гл. I, таб. 32). Най-големите представители на класическата политическа икономия бяха Адам Смит и Давид Рикардо. *Итд.*

първи задачи беше да намери закона, който се крие зад тази привидно господстваща над стоките цена: случайност, а в действителност сам господства над тази случайност. В непрекъснатото колебание на стоките цени, в тяхното движение ту нагоре, ту надолу, тя търсеше устойчивия център, около който се извършват тия колебания и скокове. С една дума, тя изхождаше от стоките цени, за да търси като регулиращ ги закон *стойността* на стоките, с която да се обяснят всички колебания на цените и към която те всички, в крайна сметка, да бъдат сведени.

Така политическата икономия установи, че стойността на стоката се определяла от съдържащия се в стоката труд, необходим за нейното производство. С това обяснение тя се задоволи. Ние също можем засега да го приемем. Само за да се избягнат недоразумения, считам за нужно да напомня, че днес това обяснение е станало съвсем недостатъчно. Маркс пръв изследва основно свойството на труда да създава стойност и при това намери, че не всеки привидно или действително необходим за производството на стока труд непременно прибавя към тая стока стойност от такава величина, каквато отговаря на изразходваното количество труд. Следователно, ако ние днес заедно с такива икономисти като Рикардо просто казваме, че стойността на стоката се определя от необходимия за нейното производство труд, то при това имаме предвид направените от Маркс уговорки. Това е достатъчно засега: останалото може да се намери у Маркс в „Към критиката на политическата икономия“ (1859 г.) и в първия том на „Капитала“¹

¹ Понудата за издана на 1-и том на „Капитала“ е дадена и в „Работна заплата, цена и стойност“ от И. Маркс, особено в

Но когато икономистите приложиха това определяне на стойността от труда и към стоката „труд“, те попаднаха в редица противоречия. Как се определя стойността на „труда“? От съдържащия се в него необходим труд. Но колко труд се съдържа в труда на един работник, изпълнен в един ден, в една седмица, в един месец, в една година? Съдържа се трудът на един ден, на една седмица, на един месец, на една година. Ако трудът е мярка на всички стойности, то „стойността на труда“ можем да изразим именно само в труд. Но ние абсолютно нищо не знаем за стойността на един час труд, ако знаем само, че тя е равна на един час труд. С това не идваме нито на косъм по-близо до целта, а продължаваме да се въртим в омагьосан кръг.

Класическата икономия си послужи тогава с друга формулировка; тя заяви, че стойността на стоката е равна на нейните производствени разноси. Но какво са производствените разноси на труда? За да отговорят на този въпрос, икономистите трябваше да изнасят малко логиката. Вместо производствените разноси на самия труд, които, за съжаление, не могат да се установят, те изследват какво са производствените разноси на *работника*. А те могат да се установят. Те се изменят в зависимост от времето и обстоятелствата, но при дадено състояние на обществото, за дадено място, в даден отрасъл на производството те са също дадени, поне в известни тесни граници. Днес ние живеем под господството на капиталистическото

глава VI. (Този труд на Маркс бе публикуван за първи път в 1898 г., т. е. 7 години след написването на термин предговор от Енгелс.) *Ред.*

производство, при което една голяма и постоянно нарастваща класа от населението може да съществува само ако работи срещу работна заплата за притежателите на производствените средства — на сечивата, машините, суровите материали и средствата за живот. При този начин на производство производствените разноски на работника се заключават в онази сума от средства за живот — или в онази тяхна парична цена, — която е средно необходима, за да го направи работоспособен, да запази неговата трудоспособност и при излизането му от строя (поради старост, болест или смърт) да го замени с нов работник, т. е. да даде възможност на работническата класа да се размножава в необходимите размери.

Да приемем, че паричната цена на тези средства за живот е средно 3 марки дневно. Нашият работник значи получава от наелия го капиталист заплата от 3 марки дневно. Срещу това капиталистът го заставя да работи, да кажем, 12 часа на ден. При това тоя капиталист си прави сметката приблизително така:

Да приемем, че нашият работник — машинен шлосер — работи върху известна машинна част, която той изготвя за един ден. Нека суровият материал — желязо и месинг в необходимата предварително обработена форма — да струва 20 марки. Нека консумираните от парната машина въглища, изхабяването на същата тази парна машина, на струга и на другите сечива, с които работи нашият работник, да представляват, пресметнато за един ден и един работник, стойност от 1 марка. Работната заплата за един ден, както приехме, е 3 марки. Общо това прави за нашата машинна част 24 марки. Капиталистът обаче разчита да получи за нея от

своите клиенти една средна цена от 27 марки, т. е. 3 марки повече от направените от него разноски.

Откъде идат тия 3 марки, които капиталистът слага в джоба си? Според твърдението на класическата икономия стоките се продават средно по тяхната стойност, т. е. по цени, които съответствуват на съдържащите се в тези стоки необходими количества труд. Следователно средната цена на нашата машинна част — 27 марки — би била равна на нейната стойност, равна на съдържащия се в нея труд. Но от тия 27 марки 21 марки са стойности, които бяха налице още преди да започне да работи нашият машинен шлосер: 20 марки се съдържаха в суровия материал, а 1 марка — в изгорелите през време на работата въглища или в машини и сечива, чиято работоспособност е съответно намаляла при употребата им. Остават 6 марки, които са били прибавени към стойността на суровия материал. Но, според предположението на самите наши икономисти, тези 6 марки могат да произхождат само от труда, прибавен от нашия работник към суровия материал. Излиза, че неговият дванадесетчасов труд е създал нова стойност от 6 марки. И така, ние бихме открили най-после какво представлява „стойността на труда“.

„Стой!“ — извиква нашият машинен шлосер. — „Шест марки? Но аз получих само 3 марки! Моят капиталист се кълне във всички светни, че стойността на моя дванадесетчасов труд била равна само на 3 марки и ще ми се изсмее, ако поискам 6 марки. Тук има нещо нередно!“

Ако по-рано с нашата стойност на труда попаднахме в безизходен кръг, то сега съвсем се заплетохме в неразрешимо противоречие. Търсихме стойността на труда, а намерихме повече, отколкото ни

е нужно. За работника стойността на дванадесетчасовия труд е 3 марки, а за капиталиста — 6 марки, от които 3 той плаща на работника като работна заплата и 3 остава в джоба си. Излиза, че трудът има не една, а две стойности и при това много различни.

Противоречието става още по-безсмислено, ако изразените в пари стойности сведем в работно време. В течение на 12 часа труд се създава нова стойност от 6 марки; значи в шест часа 3 марки — сумата, която работникът получава за дванадесетчасов труд. Като равностойност за дванадесетчасов труд работникът получава продукта на шестчасов труд. Следователно — или трудът има две стойности, едната от които е двойно по-голяма от другата, или 12 е равно на 6! И в двата случая се получава пълна безсмислица.

Колкото и да се блъскаме, не ще излезем от това противоречие, докато говорим за купуване и продаване на труда и за стойност на труда. Така стана и с икономистите. Последната издънка на класическата икономия, школата на Рикардо, се провали главно поради това, че не може да реши това противоречие. Класическата икономия попадна в задънена улица. Човекът, който намери изход от тази задънена улица, беше Карл Маркс.

Това, което икономистите считаха за производствени разноси на „труда“, са производствените разноси не на труда, а на самия жив работник. А това, което този работник продава на капиталиста, не е трудът на работника. „Когато неговият труд действително започва“, казва Маркс, „той престава вече да принадлежи на работника, следователно не може да бъде продаван от него.“¹ Той би могъл

¹ К. Маркс, „Капиталът“, т. I, гл. XVII. *Ред.*

да продава най-много своя *будещ* труд, т. е. да се задължи да извърши определена работа в определено време. Но с това той не продава труд (който тепърва ще трябва да се извърши), а поставя на разположение на капиталиста своята работна сила за определено време или за определена работа, срещу определено заплащане (надница или на парче): той дава под наем или продава своята *работна сила*. Но тази работна сила е срасната с личността на работника и е неделима от нея. Затова нейните производствени разноси съвпадат с производствените разноси на самия работник; това, което икономистите наричаха производствени разноси на труда, са именно производствени разноси на работника, а заедно с това — производствени разноси на работната сила. Сега можем вече да преминем от производствените разноси на труда към *стойността* на работната сила и да определим количеството обществено-необходим труд, който се изисква за производството на работна сила от определено качество — както и направи Маркс в главата за купуване и продаване на работната сила („Капиталът“, т. I, гл. IV, отд. 3).

А какво става след като работникът продаде на капиталиста своята работна сила, т. е. след като я постави на разположение на капиталиста срещу предварително условена заплата — надница или заплащане на парче? Капиталистът отвежда работника в своята работилница или фабрика, където вече се намират всички необходими за работата предмети: сурови материали, спомагателни материали (въглища, багрилни вещества и др.), сечива, машини. Тук работникът се залавя за работа. Нека дневната му заплата да е, както преди, 3 марки — при което е без значение дали той ги получава в

надница или на парче. Да приемем и тук, че работникът със своя труд в продължение на 12 часа прибавя към изразходваните сурови материали еднаква стойност от 6 марки, която капиталистът реализира при продажбата на готовия продукт. От тази стойност той плаща на работника неговите 3 марки, а другите 3 марки задържа за себе си. Но щом работникът за 12 часа произвежда стойност от 6 марки, то за 6 часа той създава стойност от 3 марки. Следователно, след като е работил за капиталиста 6 часа, работникът е върнал вече на капиталиста равностойността на получените в работна заплата 3 марки. След шестчасов труд и двамата са квит, никой не дължи на другия нито грош.

„Стой!“ — извиква сега капиталистът. — „Аз плащам на работника за цял ден, за 12 часа, а 6 часа са само половин ден. И тъй, бързо на работа, докато изминат и другите 6 часа — едва тогава ще бъдем квит!“ И работникът действително трябва да се подчини на „доброволно“ сключения договор, по който той се е задължил да работи цели 12 часа за един продукт на труда, който струва 6 работни часа.

Тъй стои въпросът и при заплащането на парче. Да приемем, че нашият работник в 12 часа изработва 12 броя от дадена стока. Всеки брой, по суровия си материал и изхабяване на машини, струва 2 марки, а се продава за 2½ марки. Така капиталистът, при иначе същите условия както преди, ще даде на работника по 25 пфенига¹ на един брой: за 12 броя това прави 3 марки, за които работникът употребява 12 часа. Капиталистът получава за 12-те броя 30 марки, като се приспаднат 24 марки за сурови материали и изхабяване на ма-

¹ 1 марка има 100 пфенига. Ред.

шините, остават 6 марки, от които 3 марки той плаща за работна заплата и 3 слага в джоба си. Съвсем също както в предишния случай. И тук работникът работи 6 часа за себе си, т. е. за отработване на своята заплата (през всеки от дванадесетте часа по $1\frac{1}{2}$ час), и 6 часа за капиталиста.

Трудността, пред която се проваляха и най-добрите икономисти, докато изхождаха от стойността на „труда“, изчезва, щом вземем за изходна точка стойността на „работната сила“. В нашето сегашно капиталистическо общество работната сила е стока като всяка друга стока, но все пак съвсем особена стока. Тя притежава именно особеното свойство да бъде сила, която създава стойност, да бъде извор на стойност, и то — при подходяща употреба — извор на повече стойност, отколкото тя самата има. При съвременното състояние на производството човешката работна сила не само произвежда за един ден стойност по-голяма от стойността, която тя сама притежава и колкото тя сама струва; с всяко ново научно откритие, с всяко ново техническо изобретение расте този превес на дневния продукт на работната сила над нейните дневни разноски; следователно скъсява се онази част от работния ден, през която работникът отработва равностойността на своята надница. а от друга страна, удължава се онази част от работния ден, през която работникът *подарява* на капиталиста своя труд, без да му се плаща за това.

И такъв е стопанският строй на цялото наше днешно общество: само работническата класа произвежда всички стойности. Защото стойност е само друг израз за труд, оня израз, с който в съвременното капиталистическо общество се означава количеството общественно-необходим труд, вложен в

определена стока. Но тези произведени от работниците стойности не принадлежат на работниците. Те принадлежат на собствениците на сурови материали, машини, сечива и авансови средства, които позволяват на тези собственици да купуват работната сила на работническата класа. Следователно от цялото количество продукти, произведени от работническата класа, тя получава обратно само една част. Другата част, която капиталистическата класа задържа за себе си и в краен случай поделва само със земевладелците, нараства, както току-що видяхме, с всяко ново откритие и изобретение, докато частта, която се пада на работническата класа (пресметната на глава), или се увеличава много бавно и незначително, или никак не се увеличава, а при известни условия може дори да бъде намалена.

Но тези все по-бързо следващи едно след друго изобретения и открития, тази всекидневно увеличаваща се в нечувани досега размери плодовитост на човешкия труд създават в края на краищата един конфликт, в който съвременното капиталистическо стопанство трябва да загине. На едната страна — неизмерими богатства и изобилие на продукти, които купувачите не могат да овладеят. На другата страна — грамадната маса на обществото, пролетаризирана, превърната в наемни работници и именно затова неспособна да ползува това изобилие на продукти. Раздвоението на обществото в една малка, прекомерно богата и в една голяма, безимотна класа от наемни работници води към това, че обществото се задушаваше в собственото си изобилие, докато огромното мнозинство от членовете му едва или никак не е спасено от най-крайната оскъдност. Това състояние става от ден на ден все по-

безсмислено и все по-ненужно. То *трябва* да бъде премахнато, то *може* да бъде премахнато. Възможен е нов обществен строй, в който ще изчезнат съвременните класови различия и в който — *може* би след кратко и свързано с известни лишения, но във всеки случай много полезно в морално отношение преходно време — средствата за живот и за наслада от живота, за усъвършенствуване и използване на всички физически и духовни способности ще бъдат във все възрастващ размер поставени на всеобщо ползуване благодарение планомерното използване и по-нататъшно развитие на съществуващите вече огромни производителни сили на всички членове на обществото, при равно за всички задължение на труд. Решителността на работниците да извоюват този нов обществен строй все повече се засилва — и това ще покаже от двете страни на океана утрешният първи май и неделата на трети май¹.

Лондон, 30 април 1891 г.

Фридрих Енгелс

¹ Английските работнически синдикати (трейдъниъни) празнуваха международния пролетарски ден в първия неделен ден след 1 май; в 1891 г., когато Енгелс е писал горния предговор, първата неделя беше на 3 май *Ред.*

От разни страни ни упрекуват, че не сме изложили *икономическите отношения*, които образуват материалната основа на съвременните класови и национални борби. Ние систематически засягахме тези отношения само тогава, когато те непосредствено проличаваха в политически стълкновения.

Необходимо беше преди всичко да се проследи класовата борба във всекидневния ход на историята и по съществуващия и всеки ден новопоявяващ се исторически материал емпирически да се докаже, че с поражението на работническата класа, която из-

* В текста на някои немски издания на този труд са поставени две подзаглавия: „Какво е работна заплата? Как се определя тя?“ и „От какво се определя цената на стоката?“ Обаче в текста на второто подзаглавие „От какво се определя цената на стоката?“ се разглежда не само въпросът за цената, но и редица допълнителни въпроси (като: производствени разноси на работната сила, капитал, капитал и наеман труд, относителна работна заплата, номинална и реална заплата, разделение на труда, машини, относително и абсолютно обедняване на работническата класа).

В самия първообраз на този труд, както той е публикуван в „Нов рейнски вестник“, а също и във фотокопието на преписания от Йосиф Байдемайер ръкопис, съхраняван днес в Института Маркс—Енгелс—Ленин в Москва, такива подзаглавия няма.

Затова редакцията на българското издание намира за правилно да не поставя отделни подзаглавия, а да ги включи в

върши Февруари и Март). Бяха същевременно до-
бавени и нейните противници — във Франция бур-
жоазните републиканци, а и целия европейски кон-
тиент борещите се против феодалния абсолютизъм
класи на буржоазията и на селяните; че победата
на „почтената република“ във Франция беше съще-
временно и поражение на народите, които отгово-
риха на Февруарската революция с героични войни
за независимост и най-после, че с поражението на
революционните работници Европа отново попадна
в старото двойно робство — в *англо-руско* робство.
Класката борба в Париж, падането на Виена, траги-
комедията на берлинския ноември 1848 г., отчая-
ните усилия на Полша, Италия и Унгария, задушаването на Ирландия с глад — това бяха главните
моменти, в които се обобщаваха европейската класо-
ва борба между буржоазия и работническа класа
и въз основа на които показахме, че всяко револю-
ционно въстание, колкото и далечни да изглеждат
целиге му от класовата борба, е осъдено на пора-
жение, докато не победи революционната работни-
ческа класа, че всяка социална реформа остава
утопия, докато пролетарската революция и феодал-
ната контрареволуция не премерят силите си с
оръжие в една световна война. В нашето изложе-
ние, както е и в самата действителност, *Белгия* и
Швейцария бяха трагикомични, карикатурни жан-

редовния текст (както е било в оригинала). Текстът е раз-
делен на 5 части, съответно на разделението, направено от
самия К. Маркс, който е публикувал този свой труд последо-
вателно в пет отделни статии (но не е можал да го завърши
поради изложението от Ф. Енгелс в предговора прилични, а
именно забраната на „Низ републикански вестник“ № 91

1. I е редактирането от 23-24 февруари 1848 г. в Писемно.
от 13 март във Писемно и от 18 март в Берлин. Д-р

дванайсетте картини във великата историческа панорама: едната — образцова държава на буржоазна монархия, другата — образцова държава на буржоазна република, а двете — държави, които си въобразяват, че са независими както от класовата борба, така и от европейската революция.

Сега, след като нашите читатели видяха развилката се в грандиозни политически форми класова борба през 1848 г., време е да разгледаме по-отблизо самите икономически отношения, върху които се основава както съществуването на буржоазията и нейното класово господство, така и робството на работниците.

В три големи отдела ще изложим: 1) отношението на класовия труд към капитала, робството на работника, господството на капиталиста; 2) политическите и правните съвременности съществували в буржоазните буржоазни класи и на селското състояние; 3) търговските поробване в ексклузивна на буржоазните класи на различните европейски нации от деспота на световния пазар — Англия.

Ще се стараям да говоря по възможност просто и популярно, без да изисквам предварително познаване дори и на най-елементарните понятия на политическата икономия. Искаме да бъде разбрано от работниците. Още повече, че в Германия — от патентованите защитници на съществуващия строй до социалистическите знахари¹ и неграмотно политически земци, с които разпохъсана Германия е по-богата отколкото с държавни глави — владее

¹ Характеристика на тези „социалистически знахари“ е дадена в предговора на Ф. Енгелс към петтото издание на „Комюнистическия манифест“ от 1890 г. (Ред.).

пора именно неясност и объркване на понятията за най-простите икономически отношения.

И тъй, преди всичко към първия въпрос: Каква е работната заплата? Как се определя тя?

Ако запитате работниците: „Колко е работната ми заплата?“, то един ще отговори: „Аз получавам от моя буржоа¹ един франк за един работен ден“, а друг: „Аз получавам два франка“, и т. н. Според различните им отрасли на труда те ще посочат различни парични суми, които получават от съответния буржоа за изпълнението на определена работа, напр. за изпълняването на един аршин платно или за набора на една печатна кола. Въпреки различията на техните отговори, всички се събират в една точка: работната заплата е паричната сума, която капиталистът плаща за определено работно време или за изпълнението на определена работа.

И така, буржоата като че ли² купува с пари труда на работниците, а те за пари му *продават* своя труд. Обаче това е само привидно. В действителност те

¹ Терминът „буржоа“ Маркс употребява тук в смисъл на капиталист (работодател). *Ред.*

² „Като че ли“ е първата обяснителна добавка на Енгелс в Марксовия текст на „Наеман труд и капитал“. Следващите четири изречения (от „Обаче...“ до „и условеното време“) са изцяло прибавени от Енгелс. Тук той за първи път в текста обяснява съдържанието на понятието „труд“ като употреба на *работна сила* (виж подробните обяснения в предговор) — и оттук нататък Енгелс почти навсякъде в текста (но не навсякъде, а където смисълът налага това) е заменил думата „труд“ съответно с „работна сила“ или „употреба на работна сила“.

В първото издание на „Наеман труд и капитал“ (Партиздат, 1947 г.) изменението и добавките на Енгелс бяха вклучени.

продават на капиталиста за пари своята работна сила. Капиталистът купува тази работна сила за един ден, за една седмица, за един месец и т. н. А след като я купи, той я използва, като заставя работниците да работят в условеното време. За същото количество пари, с което капиталистът е купил тяхната работна сила, напр. за два франка, той би могъл да купи 2 пфунта захар или известно количество друга стока. Двама франка, с които той е купил 2 пфунта захар, са цената на 2 пфунта захар. Двама франка, с които той е купил употреба на работната сила в течение на 12 часа, са цената на дванадесетчасов труд. Работната сила следователно е стока — ни по-малко и ни повече стока отколкото захарта. Първата се измерва с часовник, а втората — с везни.

Своята стока, работната сила, работниците разменят срещу стоката на капиталиста, срещу пари, като тази размяна става в определено съотношение. Толкова пари за толкова време употреба на работна сила. За дванадесет часа тъкане—2 франка. А нима тези 2 франка не представляват всички други стоки, които могат да се купят за 2 франка? Значи работникът е разменил всъщност своята стока, работната сила, срещу разнovidни стоки, и то в определено съотношение. Като дава на работника 2 франка, капиталистът му дава в замяна на неговия работен

чени в квадратни скоби, за да се отделят от оригиналния текст. В настоящото второ издание изоставяме тези скоби, за да улесним четенето. Считаме, че както обясненията на Енгелс в предговора, така и тези наши бележки напълно заместват всякакви скоби. Така е и в съветските преводи, предназначени за масовия читател. *Ред.*

¹ Един пфунт (английска мярка за тежест) е равен на около 500 грама. *Ред.*

...когато ма о. колелко, дърва, освет.
...се размен работната сила
...Разменната стойност на
...се нарича именно
...Добитъкът ...
...на цената на работната сила.
...ма на труда — ос-
...на цената на тази своеобразна стока.
...са само в — осезаемата плът и кръв
...кой да е работник, напр. един тъкач.
...предоставя тъкачния стан и прежда.
...на работи и от преждата става
...ама платното и го продава
...Работната заплата на тъкача
...от 20-те франка, от продукта
...съснем не. Тъкачът е получил
...ама заплата да го продаде
...може би да го прели то да се изтъче.
...капиталистът плаща тази работна за-
...не от парите, които ще получи за платното,
...пери, както тъкачния стан и преждата
...не са продукт на тъкача, комуто те се предоставят
...също така не са негов продукт и
...стоите, които той поставява в замяна на своята
...работна сила. Възможно е капиталистът да
...не намери купувач за своето платно. Възможно е
...от продажбата му дори и работ-
...да. Възможно е да го продаде много из-
...с плащаната на тъкача работна
...Всичко това никак не засяга тъкача С една
...от своето материално състояние, от своя капитал.
...будува работната сила на тъкача също
...част от състоянието си е заку-

на свои работни средства (инструменти) и материал на
стан (тъкащия стан). След като е направил тези
необходимости към тях принадлежи потребителата на
производството на платното работно сила, и когато
платното започва да произвежда само с неинструмент
материал кому сурови материали и оръдия на труда.
Към последните принадлежи нече разбира се, и на-
стоящ добър тъкач, който няма никакъв дял в про-
дукта или в цената на продукта, както няма и
тъкащият стан.

Следователно работната сила не е дял
за работника в произведената от него стока.
Работната сила не е част от материален дял
в чуждите стоки, с които капиталистът си купува
определено количество производствена работна
сила.

И така, работната сила е стока която неиният
притежател — наемният работник — продава на ка-
питала. Защо я продава? За да живее.

Но проявата на работната сила в действие, трудът,
е присъщата на работника жизнена дейност, него-
вата собствена жизнена проява. И тази жизнена
дейност той продава другиму, за да си осигури не-
обходимите средства за живот. Значи жизнената
дейност на работника е за него само средство, да-
ващо му възможност да съществува. Той работи,
за да живее. Той дори не смята труда като част от
своя живот; напротив, да се труди — това значи
за него да жертвува своя живот. Трудът е стока,
която той е продал другиму. Затова и продуктът
на дейността му не е целта на неговата дейност.
За себе си работникът произвежда не коприната,
която тъче не златото, което добива в рудника, не
двореца, който строи. За себе си той произвежда
работната сила, а коприна, злато и дворец се

превършат за него в известно количество средства за живот, например в памучна дреха, в медни монети, в известно жилище. Може ли работникът, който цели 12 часа тъче, преде, работи на бормашина или струг, строи, копае, чука камъни, пренася тежести — може ли той да счита това дванадесетчасово тъкане, претане, работене на бормашина или струг, строене, копане, чукане камъни за проява на своя живот, за свой живот? Напротив. Животът за него започва тогава, когато се прекрати тази дейност — на трапезата, в кръчмата, в леглото. Смисълът на дванадесетчасовия труд за него се състои не в това, че той тъче, преде, копае и т. н., а в това, че *получава заплатата*, която му дава възможност да яде, да пие и да ползува леглото. Ако копринената буба прелеше, за да може да съществува като гъсеница тя би била свършен наеман работник.

Работната сила, не всякога е била стока. Трудът не всякога е бил наеман труд, т. е. свободен труд. Робът не продава своята работна сила на робовладелеца, тъй както и волът не продава своята работа на селянина. Робът, заедно с работната си сила, е продаден веднаж завинаги на своя господар. Той е стока която може да преминава от един собственик в друг. Той самият е стока, но работната сила не е неговата стока. Крепостникът продава само част от своята работна сила. Не той получава заплата от собственика на земята: по-скоро собственикът на земята получава данък от него. Крепостникът е принадлежност на земята и принася плодове на господаря на земята. Свободният работник, напротив, продава сам себе си, и то на части. Всеки ден той продава на публичен търг 8, 10, 12, 15 часа от живота си на онзи, който му предлага най-много — на притежателя на сурови материали, на оръдия на

трудо, на средства за живот, т. е. на капиталиста. Работникът не принадлежи нито на собственика, нито на земята, но 8, 10, 12, 15 часа от всекидневния му живот принадлежат на онзи, който ги купува. Работникът, когато пожелае, напуска капиталиста, при когото се е наел, а капиталистът, когато намери за добре, уволнява работника, щом не извлича от него никаква полза или щом работникът не принася ползата, на която капиталистът е разчитал. Но работникът, чийто единствен източник за препитание е продажбата на работна сила, не може да напусне *цялата класа на купувачите*, т. е. *класата на капиталистите*, без да се обрече на гладна смърт. Той не принадлежи на този или онзи капиталист, а на *капиталистите въобще*, на *капиталистическата класа*; и негова работа е да се настани, т. е. да си намери купувач сред тази класа.

Преди да разгледаме сега по-отблизо отношенията между капитал и наеман труд, ще изложим накратко общите условия, които влияят при определяне на работната заплата.

Както видяхме, работната заплата е цената на определена стока — на работната сила. Следователно работната заплата се определя от същите закони, които определят цената на всяка друга стока. Пита се следователно: *как се определя цената на една стока?*

II

От какво се определя цената на една стока?

От конкуренцията между купувачи и продавачи, от съотношението между търсенето и предлагането, между пуждите и покритието. Конкуренцията, от която се определя цената на една стока, е *тристранна*.

Една и съща стока се предлага от различни продавачи. Който продава стоки от еднакво качество по-евтино, той ще измести от пазара другите продавачи и ще си осигури най-голям пласмент. Тези продавачите взаимно си оспорват пласмента, пазарът. Всеки от тях иска да продава, да продава по възможност най-много, да продава по възможност сам, като отстрани другите продавачи. Затова единият продава по-евтино от другия. Следователно между продавачите се появява конкуренция, която намалява цената на предлаганата стока.

Но и между купувачите съществува конкуренция, която от своя страна повишава цената на предлаганите стоки.

И, най-после, съществува и конкуренция между купувачи и продавачи; едните искат да купуват колкото може по-евтино другите искат да продават колкото може по-скъпо. Резултатът от тази конкуренция между купувачи и продавачи ще зависи от съотношението между посочените по-горе две страни на конкуренцията, т. е. дали е по-силна конкуренцията в лагера на купувачите или конкуренцията в лагера на продавачите. Индустрията изкарва на бойното поле две армии една срещу друга, като в самите редове на всяка от тях също се води борба. Армията, в редовете на която има най-малко търкания, ще победи противната.

Да приемем, че на пазара има 100 бали памук, а купувачи за 1000 бали. Значи търсенето в случая е десет пъти по-голямо от предлагането. Следователно конкуренцията между купувачите ще бъде много силна; всеки ще се старее да грабне поне една, ако е възможно дори всичките 100 бали. Този пример не е произволно предположение. В историята на търговията познаваме периоди на слаба реколта на па

мук, когато неколцина съюзили се капиталисти се спитваха да закупят не 100 бали, а целия запас от памук на земното кълбо. В дадения случай значи всеки купувач ще се старее да изтласка другия, като предлага сравнително по-висока цена за една бала памук. Продавачите на памука, виждайки ожесточената вътрешна борба в неприятелската армия и бидейки напълно уверени в продажбата на всичките си 100 бали, ще се пазят от конкуренцията помежду си, за да не понижат цената на памука в един момент, когато противниците им се надпреварват да я повишат. Така в лагера на продавачите изведнаж настъпва мир. Те застават сплотени като *един* човек срещу купувачите, скръстват философски ръце и за претенциите им не би имало граници, ако предложенията дори и на най-настойчивите купувачи нямаха своите твърде определени граници.

И тъй, когато предлагането на една стока е по-слабо от търсенето на тая стока, то конкуренцията сред продавачите е много слаба или съвсем не съществува. Колкото повече намалява тази конкуренция, толкова повече нараства конкуренцията между купувачите. Резултатът е: повече или по-малко значително покачване на стоковите цени.

Известно е, че по-често се среща обратният случай с обратния резултат: значителен превес на предлагането над търсенето — отпадна конкуренция между продавачите, липса на купувачи, разпродажба на стоките на безценица.

Но какво значи покачване и спадане на цените, какво значи висока и ниска цена? Песъчицката е голяма, гледана под микроскоп, а кулата е ниска, сравнена с планината. И ако цената се определя от съотношението между търсенето и предлагането, то

от какво се определя съотношението между търсенето и предлагането?

Да се обърнем към първия случаен буржоа. Той не ще се замисли нито за миг и като някой втори Александър Велики¹ ще разреже този метафизичен възел с таблицата на умножението. Ако производството на стоката, която продавам, ми струва 100 франка — ще ни каже той — и ако от продажбата на тази стока получа 110 франка, то това е порядъчна, честна, законна печалба. Но ако получа при размяната 120 или 130 франка, това е голяма печалба; а получа ли 200 франка, това би било не-обикновена, огромна печалба. Какво служи следователно на буржоата като мярка на печалбата? Производствените разноси на неговата стока. Ако при размяната на тази стока той получи такова количество други стоки, производството на което е струвало по-малко, той е загубил. Ако размени своята стока срещу такова количество други стоки, производството на които е струвало повече, тогава той е спечелил. Намалението или увеличението на печалбата той пресмята според градусите, с които разменната стойност на неговата стока стои под или над нулата — *производствените разноси*.

И тъй, видяхме как изменящото се съотношение между търсене и предлагане предизвиква ту увеличение, ту намаление на цените, ту високи, ту ниски цени.

Покачи ли се значително цената на една стока поради недостатъчно предлагане или несъразмерно увеличаващо се търсене, то неизбежно спада съответно цената на някоя друга стока; защото цената на една стока изразява само в пари отношението,

¹ Александър Македонски: Цит.

в което други стоки се дават в замяна на нея. Ако напр. цената на 1 аршин копринена материя се покачи от 5 на 6 франка, то цената на среброто пада по отношение на копринената материя, а също и цената на всички други стоки, които са запазили старите си цени, пада по отношение на копринената материя. За същото количество копринена материя сега трябва да се даде в замяна по-голямо количество от тия стоки.

Каква ще бъде последицата от покачването на цената на една стока? Маса капитали ще се прехвърлят в процъфтяващия индустриален отрасъл и този прилив на капитали в по-изгодната индустрия ще продължава дотогава, докато тя дава нормална печалба или, по-скоро, докато вследствие на свръх-производство цената на нейните продукти падне под производствените разноски.

Обратно: падне ли цената на една стока под нейните производствени разноски, тогава капиталите ще се изтеглят от производството на тази стока. С изключение на случая, когато известен индустриален отрасъл е вече отживял и поради това осъден на изчезване, производството на такава стока, т. е. нейното предлагане, ще намалява вследствие това бягство на капиталите дотогава, докато дойде в съответствие на търсенето, значи докато цената на стоката отново се покачи до равнището на нейните производствени разноски или, по-скоро, докато предлагането падне под търсенето, т. е. докато цената на стоката се покачи отново над нейните производствени разноски, защото *текущата цена на една стока всякога е по-висока или по-ниска от нейните производствени разноски.*

Виждаме как капиталите постоянно се отливат и приливат от една област на индустрията в друга.

Високата цена предизвиква много силен прилив, а ниската цена — много силен отлив.

Бихме могли, от друга гледна точка, да покажем, че не само предлагането, но и търсенето се определя от производствените разноси. Обаче това ще ни отдалечи твърде много от нашия предмет.

Току-що видяхме как колебанията в предлагането и търсенето всякога свеждат цената на стоката до равнището на производствените разноси. *Наистина, действителната цена на една стока всякога е по-висока или по-ниска от производствените разноси; но покачването и падането взаимно се допълват*, така че в течение на определен период време — прилив и отлив в индустрията взети заедно — стоките се разменят едни за други съответно на производствените им разноси, следователно тяхната цена се определя от производствените разноси.

Това определяне на цената от производствените разноси не трябва да се разбира в смисъла на икономистите. Икономистите казват че средната цена на стоките е равна на производствените разноси; това било закон. Анархистичното движение, в което покачването се изравнява от спадането, а спадането — от покачването, те считат за случайност. Със същото право, както и правят други икономисти, колебанията на цените биха могли да се считат за закон, а определянето им от производствените разноси — за случайност. Обаче само в хода на тези колебания — които, разгледани поотблизо, носят най-ужасни опустошения и като земетресения раздрусват издъно буржоазното общество, — само в хода на тези колебания цената се определя от производствените разноси. Съвкупното движение на това безредие е неговият ред. В

хода на тази индустриална анархия, в този кръговъртеж, конкуренцията, тъй да се каже, изравнява едната крайност с другата.

И тъй, виждаме: цената на една стока се определя от нейните производствени разноски по такъв начин, че периодите, когато цената на тази стока се покачва над производствените разноски, се компенсират от периодите, когато тя пада под производствените разноски, и обратно. Това важи, разбира се, не за отделен даден индустриален продукт, а само за целия индустриален отрасъл. Това важи следователно не за отделния индустриалец, а само за цялата класа от индустриалци.

Определянето на цената от производствените разноски е равносилно на определяне цената от работното време, необходимо за производството на една стока, защото производствените разноски се състоят от: 1) сурови материали и инструменти, т. е. от индустриални продукти, производството на които е струвало известно количество работни дни, следователно представят известно количество работно време, и 2) от непосредствен труд, мярката на който е също времето.

Същите общи закони, които регулират изобицо цената на стоките, регулират естествено и работната заплата, цената на труда.

Заплащането на труда ту ще се повишава, ту ще пада -- в зависимост от съотношението между търсене и предлагане, в зависимост от това, как протича конкуренцията между купувачите на работна сила, капиталистите, и продавачите на работна сила, работниците. Колебанията на работната заплата изобицо съответствуват на колебанията на

стоковете цени. Но в кръга на тези колебания цената на труда се определя от производствените разноси, от работното време, необходимо за създаването на тази стока, работната сила.

Какви са значи производствените разноси на самата работна сила?

Това са разноските, които са нужни, за да се запази работникът като работник и да се обучи той за работник.

Затова колкото по-малко време се изисква за изучаването на известна работа, толкова по-малко са производствените разноси на работника, толкова по-ниска е цената на неговия труд, работната му заплата. В ония отрасли на индустрията, в които не е нужно почти никакво предварително обучение и е достатъчно само простото физическо съществуване на работника, необходимите за неговото създаване производствени разноси се ограничават почти само със стоките, които са нужни за запазването на неговия живот и работоспособност. Затова цената на неговия труд се определя от цената на необходимите средства за живот.

Тук трябва да се вземе под внимание и още едно обстоятелство.

Фабрикантът, като изчислява производствените разноси, а според тях цената на продуктите, включва в сметката и изхабяването на оръдията на труда. Ако напр. една машина му струва 1,000 франка и ако тази машина се изхабява за 10 години, той включва всяка година по 100 франка в цената на стоката, за да може след 10 години да замени изхабената машина с нова. Също тъй в производствените разноси на простата работна сила трябва да се включат и разноските за продължение на рода, благодарение на които работническата класа

има възможност да се размножава и да замества изхабените работници с нови. Следователно изхабяването на работника се включва в сметката по същия начин, както и изхабяването на машината.

И тъй, производствените разноски на простата работна сила се равняват на разноските за съществуване на работника и за продължение на рода му. Цената на тези разноски за съществуване и за продължение на рода съставя работната заплата. Така определената работна заплата се нарича минимум на работната заплата.¹ Този минимум на работна заплата, както въобще определянето цената на стоките от производствените разноски, не се отнася до *отделния индивид*, а до целия *вид*. Отделни работници, милиони работници не получават достатъчно, за да могат да съществуват и

¹ Към аналогичния тезис на Маркс в „Мизерия на философията“ Енгелс прави следната забележка:

„Законът, съгласно който „естествената“, т. е. нормалната цена на работната сила съвпада с минимума на работната заплата, т. е. с еквивалента (равностойността) на средствата за живот, безусловно необходими за живота на работника и за продължаването на рода му, беше за пръв път установен от мене в очерка „Критика на националната икономия“ („Немско-френски годишник“, Париж, 1844 г.) и в „Положението на работническата класа в Англия“. Както се вижда от горното, Маркс възприе тогава този закон. От нас двамата го заимствува Ласал. Но макар работната заплата и да има в действителност постоянна тенденция да се приближава към своя минимум, този закон все пак не е верен. Фактът, че работната сила обикновено се заплаща средно под своята стойност, не може да измени нейната стойност. В „Капитала“ Маркс поправя гореприведеното положение (IV гл., дял „Кулуване и продаване на работната сила“), а също изясни (в глава XXIII, „Всепобният закон на капиталистическото натрупване“) обстоятелствата, които позволяват при капиталистическото производство все повече и повече да се намалява цената на работната сила под нейната стойност.“ *Ид.*

да продължават рода си; но в кръга на своите колебания *работната заплата на цялата работническа класа* се изравнява до този минимум.

Сега, след като се разбрахме по най-общите закони, които регулират както работната заплата така и цената на всяка друга стока, можем да се занимаем по-специално с нашия предмет.

III

Капиталът се състои от сурови материали, оръдия на труда и всякакъв вид средства за живот, които се употребяват за производство на нови сурови материали, нови оръдия на труда, нови средства за живот. Всички тия негови съставни части са произведения на труда, продукти на труда, *натрупан труд*. Натрупан труд, който служи като средство за ново производство, е капитал.

Така казват икономистите.

Какво е негърът-роб? Човек от черната раса. Но това обяснение не казва нищо.

Негърът си е негър. Едва при определени отношения той става роб. Памукопрелачната машина е машина за прелачене на памук. Само при определени отношения тя става *капитал*. Откъсната от тези отношения, тя е толкова капитал, колкото *златото* само по себе си е *пир* или захарта — цена на захарта.

В производството хората въздействуват не само на природата, но и един на друг. Те произвеждат само като действуват съвместно по определен начин и взаимно разменят своята дейност. За да произвеждат, те влизат в определени връзки и отношения помежду си и само в кръга на тези обществени връзки и отношения може да се извърши отношението към природата, извършва се производството.

В зависимост от характера на средствата за производство ще бъдат естествено различни и тии общественни отношения, в които производителите влизат помежду си, условията, при които те разменят своята дейност и участвуват в целокупното производство. С изнамирането на новото оръжие за война, огнестрелното оръжие, измени се по необходимост цялата вътрешна организация на армията, преобрази се условията, при които отделни личности могат да образуват армия и да действуват като армия, измени се също и отношението на различни армии една към друга.

И тъй, обществените отношения, при които отделните личности произвеждат, обществените производствени отношения се изменят, преобразуват се с изменението и развитието на материалните производствени средства, на производителните сили. Производствените отношения в своята съвкупност образуват типа, който се нарича обществен отношения, общество, а именно общество от определена степен на развитието, общество със свой собствен отличителен характер. Античното общество, феодаалното общество, буржоазното общество са такива съвкупности от производствени отношения, всяка от които същевременно означава особена степен на развитие в историята на човечеството.

Капиталът също е общественно-производствено отношение. Той е буржоазно-производствено отношение. Нима средствата за живот, оръдията на труда, суровите материали, от които се състои капиталът, не са произведени и натрупани при дадени обществени условия, при определени обществени

отношения? Нима те не се използват за ново производство при дадени обществени условия, при определени обществени отношения? Нима именно този определен обществен характер не превръща служителите за ново производство продукти в *капитал*?

Капиталът не се състои само от средства за живот, от оръдия на труда и от сурови материали, не само от материални продукти: той се състои също и от разменни стойности. Всички продукти, от които той се състои, са *стоки*. Следователно капиталът не е само сума от материални продукти, но и сума от стоки, от разменни стойности, от *обществени величини*.

Капиталът си остава същият, ако вместо вълна вземем памук, вместо жито — ориз, вместо железници — параходи, стига само памукът, оризът, параходите — плътта на капитала — да имат същата разменна стойност, същата цена като вълната, житото, железниците, в които той се е въплътявал по-рано. Плътта на капитала може постоянно да се променя, без капиталът да претърпи и най-малкото изменение.

Но ако всеки капитал е сума от стоки, т. е. от разменни стойности, то не всяка сума от стоки, от разменни стойности, е капитал.

Всяка сума от разменни стойности е разменна стойност. Всяка отделна разменна стойност е сума от разменни стойности. Напр. една къща, която струва 1,000 франка, е разменна стойност от 1,000 франка. Къс хартия, която струва 1 сантиметр, е сума от разменни стойности от $\frac{1}{100}$ сантиметра. Продукти, които могат да бъдат разменявани с други продукти, са стоки. Определеното отношение, в което те се разменят, е тяхната *разменна стойност*, или, изразено

в пари — тяхната *цена*. Количеството на тези про-
дукти не може да измени предназначението им да
бъдат стока или да представляват *разменна стой-*
ност, или да имат определена *цена*. Дърното си
остава дърво, все едно дали е голямо или малко.
Нима желязото ще промени характера си като стока,
като разменна стойност, ако вместо в лоти¹ го раз-
меняме в центнери¹ срещу други продукти? Спо-
ред количеството, желязото е стока с по-голяма или
по-малка стойност, с по-висока или по-ниска цена.

А как дадено количество от стоки, от разменни
стойности става капитал?

То става капитал вследствие на това, че то като
самостоятелна обществена сила, т. е. като сила на
част от обществото, се запазва и нараства чрез
размяната с *непосредствената, живия работна*
сила. Съществуването на една класа, която не при-
тежава нищо друго освен работоспособност, е не-
обходима предпоставка на капитала.

Само господството на натрупания, миналия, опред-
метения труд над непосредствения, живия труд пре-
върща натрупания труд в капитал.

Същността на капитала не се състои в това, че
натрупаният труд служи на живия труд като сред-
ство за ново производство. Неговата същност се
състои в това, че живият труд служи на натрупания
труд като средство за запазване и нарастване на
разменната му стойност.

Какво става при размяната между капитал и
наемен труд, между капиталист и наемен работник?

В замяна на своята работна сила работникът по-
лучава средства за живот, но капиталистът в за-

¹ Лот — стара германска мярка, равна на около 17 грама;
центнер — 100 фунта — около 50 кг. Ред.

мяна на принадлежащите нему средства за живот получава труд, производителната дейност на работника, творческата сила, с която работникът не само възстановява това, което консумира, но и *придава на натрупания труд по-голяма стойност, отколкото този труд е притежавал по-рано*. Работникът получава от капиталиста част от наличните вече средства за живот. За какво му служат тези средства за живот? За непосредствена консумация. Но щом изконсумирам дадени средства за живот, те са вече безвъзвратно загубени за мен освен ако не използвам времето, през което тези средства са поддържали моя живот, за производство на нови средства за живот, за да създам с труда си нови стойности на мястото на стойностите, които изчезват при консумацията. Но тъкмо тази възпроизводителна благородна сила работникът именно отстъпва на капиталиста в замяна на получени средства за живот. Следователно за него самия тя е загубена.

Да вземем следния пример: арендаторът плаща на своя надничар 5 гроша на ден. За тия 5 гроша надничарят работи цял ден по нивите на арендатора и му осигурява така доход от 10 гроша. Арендаторът не само възстановява стойностите, които дава на надничаря, но ги и удвоява. Следователно тия 5 гроша, които е дал на надничаря, той е използвал, консумирал плодотворно, производително. За 5-те гроша той е купил именно труда и силата на надничаря, които произвеждат земеделски продукти с двойна стойност и превръщат 5-те гроша в 10 гроша. А надничарят, в замяна на своята производителна сила, действието на която той е отстъпил именно на арендатора, получава 5 гроша и ги разменя срещу средства за живот, които той по-бързо

или по-бавно изконсумира. Следователно тия 5 гроша са консумирани двойко: *производително* за капитала, тъй като са разменени срещу работна сила, която е произвела 10 гроша, и *к производително* за работника, тъй като те са разменени срещу средства за живот, които са изчезнали завинаги и стойността на които той може отново да получи само като повтори същата размяна с арендатора. И тъй, *капиталът предполага наемния труд, а наемният труд предполага капитала. Те се обуславят взаимно, те се породят взаимно.*

Работникът в памучна фабрика само памучни платове ли произвежда? Не, той произвежда капитал. Той произвежда стойности, които отново служат да командуват труда му и посредством него да създават нови стойности.

Капиталът може да се увеличава само като се разменя срещу работна сила, само като поражда наемен труд. Работната сила на наемния работник може да се разменя срещу капитал само като увеличава капитала, само като засилва властта, чийто роб е тя. *Затова увеличение на капитала е увеличение на пролетариата, т. е. на работническата класа.*

Значи интересите на капиталиста и на работника са еднакви — твърдят буржоата и техните икономисти. И действително! Работникът загива, ако капиталът не му даде работа. Капиталът загива, ако не експлоатира работната сила, а за да я експлоатира, трябва да я купи. Колкото по-бързо се увеличава предназначеният за производство капитал,

¹ Тук терминът „работна сила“ не е поставен от Енгелс, а фигурира в самия първоначален текст на К. Маркс, публикуван в „Нов рейнски вестник“. *Ред.*

производителният капитал, следователно колкото повече процъфтява индустрията, колкото повече се обогатява буржоазията, колкото по-добре се развиват сделките — толкова повече работници са необходими на капиталиста, толкова по-скъпо се продава работникът.

Необходимото условие за едно сносно положение на работника е следователно *възможно най-бързо нарастване на производителния капитал*.

Но какво е нарастване на производителния капитал? Това е нарастване на властта на натрупания труд над живия труд, нарастване на господството на буржоазията над работническата класа. Ако наемният труд произвежда господстващото над него чуждо богатство, враждебната нему сила, капитала, то от нея той получава обратно средства за работа, т. е. средства за живот, при условие че той отново ще се превърне в част на капитала, в лост, който отново хвърля капитала в ускорено движение на нарастване.

Интересите на капитала и интересите на работниците са едни и същи — това означава в действителност само следното: капитал и наемен труд са две страни на едно и също отношение. Едната обуславя другата, тъй както лихварят и прахосникът се обуславят взаимно.

Докато наемният работник е наемен работник, съдбата му зависи от капитала. Това е прехвалената общност на интересите на работника и капиталиста.

IV

Когато капиталът расте, расте и количеството на наемния труд, расте броят на наемните работници, с една дума — господството на капитала се

разширява върху по-голяма маса индивиди. Да предположим най-благоприятния случай: когато расте производителният капитал, расте и търсенето на труда. Следователно повишава се цената на труда, работната заплата.

Една къща може да бъде голяма или малка, но докато околните къщи са също тъй малки, тя задоволява всички обществени изисквания за едно жилище. Но ако до малката къща се издигне дворец, тя се смалва до колиба. Сега къщичката ще показва, че нейният притежател не може да предявява никакви изисквания или че може да предявява само най-скромни изисквания; колкото и къщичката да увеличава размера си с прогреса на цивилизацията, все пак ако съседният дворец се увеличава в същия или дори в по-голям размер, обитателят на сравнително малката къща ще се чувства между своите четири стени все по-неуютно, все по-незадоволен и по-потиснат.

Едно забележимо увеличение на работната заплата предполага бързо нарастване на производителния капитал. Бързото нарастване на производителния капитал предизвиква също и бързо нарастване на богатството и разкоша, на обществените нужди и обществените наслади. Но макар че така се увеличават достъпните за работника наслади, доставяното от тях обществено удовлетворение намалява в сравнение с увеличените наслади на капиталиста, недостъпни за работника, и въобще в сравнение с равнището на общественото развитие. Нашите нужди и наслади се пораждат от обществото; затова ги мерим с обществена мярка, а не с предметите на тяхното задоволяване. Тъй като те имат обществен характер, те са относителни.

Работната заплата въобще не се определя само от количеството стоки, които мога да получа срещу нея. В нея се съдържат различни отношения.

За своята работна сила работниците получават преди всичко определена сума пари. Но само тази парична цена ли определя работната заплата?

През XVI век, вследствие откритието на Америка с нейните богати и лесно разработваеми мини, в Европа се увеличи намиращото се в обращение злато и сребро. Затова стойността на златото и среброто падна по отношение на другите стоки. Работниците получаваха за своята работна сила същото количество сребро в монети, както и преди. Паричната цена на техния труд остана същата, но въпреки това работната им заплата падна, защото срещу същото количество сребро те получаваха по-малко количество други стоки. Това беше едно от обстоятелствата, които спомогнаха за нарастването на капитала, за възхода на буржоазията в XVI век.

Да вземем друг случай. През зимата на 1847 г., вследствие на лоша реколта, значително се повишиха цените на най-необходимите средства за живот — зърнени храни, месо, масло, сирене и др. Да приемем, че работниците получаваха същата сума пари за своята работна сила както и преди. Не беше ли паднала тяхната работна заплата? Разбира се, че беше паднала. В замяна на същите пари те получаваха по-малко хляб, месо и т. н. Тяхната работна заплата падна не защото стойността на среброто се беше намалила, а защото стойността на средствата за живот се беше увеличила.

Да приемем, най-после, че паричната цена на труда остава същата, докато цената на всички зе-

мелелски и индустриални стоки пада вследствие употребата на нови машини или вследствие благоприятен сезон. Сега работниците ще могат да купят за същите пари повече стоки от всякакъв вид. Следователно тяхната работна заплата се е повишила именно защото не се е изменила нейната парична стойност.

И така, паричната цена на труда, номиналната работна заплата не съвпада с реалната работна заплата, т. е. с количеството стоки, което действително се получава в замяна на работната заплата. Затова когато говорим за увеличаване и намаляване на работната заплата, трябва да имаме предвид не само паричната цена на труда, не само номиналната работна заплата.

Но нито номиналната работна заплата, т. е. паричната сума, за която работникът се продава на капиталиста, нито реалната работна заплата, т. е. количеството стоки, което той може да купи за тия пари, не изчерпват съдържанието се в работната заплата отношения.

Работната заплата освен това се определя преди всичко от нейното отношение към печалбата на капиталиста — това е сравнителна, относителна работна заплата.

Реалната работна заплата изразява цената на труда по отношение цената на другите стоки, а относителната работна заплата изразява оня дял, който непосредственият труд получава от новопроизведената от него стойност, в сравнение с дела, който патрупаният труд — капиталът — получава от тази стойност.

По-горе, на стр. 25, казахме: „Работната заплата не е дял на работника в произведената от него стока. Работната заплата е част от намирания се вече в паличие стоки, с които капиталистът си купува определено количество производителна работна сила.“ Но капиталистът трябва да си възстанови тази работна заплата от цената, на която той продава произведения от работника продукт; той трябва да си я възстанови така, че по правило да получи и една свръхсума извън направените от него производствени разноски, т. е. печалба. Продажната цена на произведената от работника стока се състои за капиталиста от три части: *първо* — от част, която възстановява цената на авансираните от него сурови материали и изхабяването на също авансираните от него сечива, машини и други средства на труда; *второ* — от част, която възстановява работната заплата, авансирана от него, и *трето* — от свръхсумата извън всичко това, т. е. печалба на капиталиста. Докато първата част възстановява само *съществуващи по-рано стойности*, ясно е, че както възстановената работна заплата, така и свръхсумата, т. е. печалбата на капиталиста, се вземат изцяло от *новата стойност, създадена от труда на работника* и прибавена към суровите материали. И *в този смисъл*, за да ги сравним една с друга, можем да разглеждаме и работната заплата, и печалбата като делове в продукта на работника.

Реалната работна заплата може да остане същата, може дори да се увеличи, и все пак относителната работна заплата може да падне. Да предположим например, че цената на всички средства за живот са паднали с $\frac{2}{3}$, докато надницата е паднала само с $\frac{1}{3}$, напр. от 3 на 2 франка. Макар че с тия два

франка работникът може да има на разположение по-голямо количество стоки отколкото по-рано с 3 франка, все пак неговата работна заплата е намаляла по отношение печалбата на капиталиста. Печалбата на капиталиста (например на фабриканта) се е увеличила с 1 франк, т. е. за по-малка сума разменни стойности, които капиталистът плаща на работника, работникът трябва сега да произведе по-голяма сума разменни стойности отколкото преди. Делът на капиталиста се е увеличил по отношение дела на труда. Разпределението на общественото богатство между капитал и труд е станало още по-неравномерно. Със същия капитал сега капиталистът командува по-голямо количество труд. Властта на класата на капиталистите над работническата класа е нараснала, общественото положение на работника се е влошило, снизило се е с една степен в сравнение с положението на капиталиста.

И тъй, какъв е общият закон, който определя намаляването и увеличаването на работната заплата и на печалбата по отношение една към друга?

Работната заплата и печалбата се намират в обратно съотношение една към друга. Делът на капитала, печалбата, се увеличава в същата пропорция, в каквато се намалява делът на труда, надницата, и обратно. Печалбата се увеличава в същия размер, в какъвто се намалява работната заплата, и се намалява в същия размер, в какъвто се увеличава работната заплата.

Може би някой ще възрази, че капиталистът може да спечели, като размени изгодно своите продукти с други капиталисти, като се увеличи търсенето на неговата стока било вследствие откриването на нови пазари, било вследствие кратковременно

увеличаване нуждите на старите пазари и т. н.; че печалбата на капиталиста следователно може да се увеличи за сметка на други капиталисти, независимо от увеличаването и намаляването на работната заплата, разменната стойност на работната сила; или че печалбата на капиталиста може да се увеличи и вследствие подобрене на оръдията на труда, вследствие нови начини за използване на природните сили и т. н.

Преди всичко трябва да се признае, че резултатът остава същият, макар че е постигнат по обратен път. Наистина, печалбата се е увеличила не защото работната заплата е паднала, обаче работната заплата е паднала, защото печалбата се е увеличила. Със същото количество чужд труд капиталистът е закупил по-голямо количество разменни стойности, без да е платил при това по-скъпо за труда; това значи следователно, че трудът се заплаща по-евтино в сравнение с чистия доход, който носи на капиталиста.

Да напомним тук, че въпреки колебанията на стоковите цени, средната цена на всяка стока — пропорцията, в която тя се разменя с други стоки — се определя от нейните *производствени разности*. Затова увеличенията на печалбата на едни капиталисти за сметка на други капиталисти се изравняват взаимно в рамките на капиталистическата класа. Усъвършенствуването на машините или новите начини за прилагане на природните сили в служба на производството способствуват да се създаде в дадено работно време със същото количество труд и капитал по-голямо количество продукти, но съвсем не и по-голямо количество разменни стойности. Ако прилагайки предачната машина, мога да произведа за един час двойно повече прежда, отколкото се е

произвеждало до изнамирането на машината, напр. 100 пфунта вместо 50, то в замяна на тези 100 пфунта не ще получи повече стоки отколкото преди за 50 пфунта, защото производствените разноси са паднали наполовина или защото със същите разноси мога да произведа двойно повече продукти.

И най-последно, в каквото и съотношение класата на капиталистите, буржоазията — в една страна или на целия световен пазар, — да разпределя помежду си чистия доход от производството, общата сума на този чист доход е винаги само сумата, с която натрупаният труд е увеличен изцяло от непосредствения труд. Следователно общата сума расте в същата пропорция, в каквато трудът увеличава капитала, т. е. в същата пропорция, в каквато печалбата се увеличава в сравнение с работната заплата.

И така, виждаме, че ако останем в *предела на отношенията между капитал и наеман труд, интересите на капитала и интересите на наемния труд са напълно противоположни.*

Бързо нарастване на капитала е равностойно на бързо нарастване на печалбата. Печалбата може да нараства бързо само ако цената на труда, ако относителната работна заплата намалява също тъй бързо. Относителната работна заплата може да пада дори и когато едновременно с номиналната работна заплата, с паричната стойност на труда се покачва и реалната работна заплата, стига да не се покачва в същата степен както печалбата. Ако напр. в благоприятни времена работната заплата се увеличи с 5%, а печалбата — с 30%, то сравнителната, относителната работна заплата *не се е увеличила, а се е намалила.*

Следователно, когато с бързото нарастване на капитала се увеличава и доходът на работника, то

същевременно се увеличава и обществената пропаст, която разделя работника от капиталиста, а с това се увеличава и властта на капитала над труда, зависимостта на труда от капитала.

Твърдението, че работникът има интерес от бързо нарастване на капитала, значи само следното: колкото по-бързо работникът увеличава чуждото богатство, толкова по-тлъсти трохи отпадат за него, толкова повече работници ще получават работа и ще бъдат създавани, толкова повече ще се умножава броят на зависимите от капитала роби.

И тъй, видяхме следното:

Дори и *най-благоприятното положение* за работническата класа, *възможно най-бързото нарастване на капитала*, колкото и да подобрява то материалното съществуване на работника, не премахва противоположността между неговите интереси и интересите на буржоата, на капиталиста. *Печалба и работна заплата* остават в *обратно съотношение една към друга*.

Ако капиталът нараства бързо; работната заплата може да се увеличи; но несравнено по-бързо се увеличава печалбата на капитала. Материалното положение на работника се е подобрило, но за сметка на неговото обществено положение. Обществената пропаст, която го отделя от капиталиста, се е разширила.

Накрай:

Твърдението, че най-благоприятно условие за наемния труд е възможно най-бързото нарастване на производителния капитал, значи само следното: Колкото по-бързо работническата класа умножава и увеличава враждебната на нея власт, господстващото над нея чуждо богатство, толкова по-благоприятни условия тя получава да работи отново за

умножаване на буржоазното богатство, за увеличаване властта на капитала, при което работникът получава удовлетворението, че сам си кове златните вериги, с които буржоазията го влече след себе си.

V

Но действително ли *нарастването на производителния капитал и покачването на работната заплата* са взаимно така неразривно свързани, както твърдят буржоазните икономисти? Не бива да им вярваме всичко. Не бива да им вярваме дори и това, че колкото по-тлъст е капиталът, толкова по-добре се угоява робът му. Буржоазията е достатъчно просветена, тя е и твърде пресметлива, за да споделя предразсъдъците на феодала, който се перчи с блясъка на слугите си. Условията на съществуване на буржоазията я заставят да бъде пресметлива.

Затова трябва по-отблизо да изследваме въпроса:

Как влияе нарастването на производителния капитал върху работната заплата?

Когато производителният капитал на буржоазното общество общо взето нараства, извършва се едно *по-многостранно* натрупване на труд. Капиталите се увеличават по брой и по размер. *Увеличението* на капиталите засилва *конкуренцията между капиталистите*. *Нарастващият размер* на капиталите дава възможност *да се изведат на индустриалното поле* *огромни армии от работници с по-гигантски оръжия за борба*.

Един капиталист може да измести друг и да завладее капитала му само ако продава по-евтино. А за да може да продава по-евтино, без да се разори, той трябва да произвежда по-евтино, т. е. да увеличи производителната сила на труда колкото е

възможно повече. Производителната сила се увеличава обаче преди всичко чрез *по-голямо разделение на труда*, чрез по-всестранно приложение и постоянно усъвършенствуване на *машините*. Колкото по-голяма е армията от работници, в която трудът е разделен, в колкото по-огромен размер се прилагат машините, толкова относително повече намаляват производствените разноски, толкова по-плодотворен става трудът. Затова между капиталистите се поражда всестранно съперничество да увеличават разделението на труда и употребата на машините и да ги експлоатират във възможно най-голям размер.

Но след като един капиталист вследствие по-широко разделение на труда, вследствие употребата на нови машини и тяхното усъвършенствуване, вследствие по-изгодна и по-широка експлоатация на природните сили има възможност със същото количество труд или натрупан труд да произвежда по-голямо количество продукти, стоки отколкото неговите конкуренти, като напр. в същото време, в което неговите конкуренти изтъкават половин аршин платно, той произвежда цял аршин платно — как ще постъпи този капиталист по-нататък?

Той би могъл да продава половин аршин платно все още на старата пазарна цена, но така той не ще може да изтласка противниците си от пазара и да увеличи своя пласмент. А неговата потребност за пласмент се е увеличила в същия размер, в какъвто се е увеличило и неговото производство. Наистина, създадените от него по-мощни и по-скъпи производствени средства му дават *възможност* да продава стоките си по-евтино, обаче същевременно те го *заставят да продава повече стоки*, да завоюва за своите стоки несравнено *по-голям* пазар;

затови нашият капиталист ще продава половин аршин платно по-евтино отколкото неговите конкуренти.

Но капиталистът не ще продава цял аршин на същата цена, на каквато неговите конкуренти продават половин аршин, макар че производството на цял аршин не му струва повече отколкото на другите производството на половин аршин. Иначе той не би получил никаква добавъчна печалба, а само би си върнал при размяната производствените разности. Неговият евентуално по-голям доход ще произлиза от това, че той е пуснал в движение по-голям капитал, а не от това, че неговият капитал е увеличил стойността си повече от другите капитали. Освен това той би постигнал желаната цел, ако определи цената на своята стока само с няколко процента по-ниско от конкурентите си. Като *подбива цените* на своите конкуренти, той ги измества от пазара или им отнема поне част от техния пласмент. И, най-последно, нека си припомним, че текущата цена е винаги *по-висока или по-ниска от производствените разности* в зависимост от това, дали продажбата на стоката става в благоприятен или неблагоприятен за индустрията сезон. Според това, дали пазарната цена на един аршин платно е по-ниска или по-висока от обичайните му производствени разности, ще се менят и процентите, с които капиталистът, който е приложил нови, по-плодотворни производствени средства, ще продава над действителните си производствени разности.

Но *привилегията* на нашия капиталист не е дълготрайна; други, съперничаещи с него капиталисти, въвеждат същите машини, същото разделение на труда в същия или в още по-широк размер и тези нововъведения намират такова всеобщо разпространение, че цената на платното пада не само *под*

*старите, но и под новите му производствени раз-
носки.*

Така капиталистите се оказват един към друг в същото положение, в което се намираха *преди* въвеждането на новите производствени средства, и ако те с тези средства можеха да доставят двойно количество продукти на същата цена, то *сега* са принудени да продават двойно количество продукти *под* старата цена. Върху базата на тези нови производствени разноски отново започва старата игра: още по-голямо разделение на труда, още повече машини, още по-широко експлоатиране на това разделение на труда и на тези машини. И конкуренцията отново ще предизвика същото противодействие на този резултат.

Виждаме как начинът на производство, средствата за производство постоянно се преобразуват, революционизират, как *разделението на труда неизбежно води към още по-голямо разделение на труда, прилагането на машини — към още по-широко прилагане на машини, производството в крупен мащаб — към производство в още по-крупен мащаб.*

Това е законът, който постоянно изтласква буржоазното производство от старите му релси и принуждава капитала да напруга производителните сили на труда, *защото* ги е напрегнал вече — закон, който не дава спокойствие на капитала и постоянно му нашепва: Напред! Напред!

Това е същият закон, който в рамките на колебанията в търговските епохи неизбежно *изрънява* цената на дадена стока към нейните *производствени разноски.*

Каквито и мощни средства за производство да прилага капиталистът, конкуренцията ще направи

прилагането на тия производствени средства всеобщо — и от момента, когато тяхната употреба стане всеобща, единственият резултат от по-голямата плодовитост на неговия капитал ще бъде това, че за *същата* цена сега той трябва да доставя 10, 20, 100 пъти повече продукти отколкото преди. Но тъй като той ще трябва да пласира може би 1,000 пъти повече, за да уравни по-ниската продажна цена с по-голямо количество пласирани продукти; тъй като сега му е необходима по-масова продажба не само за да спечели, но и за да възстанови производствените разноси (самите оръдия на труда, както видяхме, все повече поскъпват), и тъй като тази масова продажба е станала жизнен въпрос не само за него, но и за съперниците му — то старата борба започва отново, и то *толкова по-ожесточено, колкото по-плодовити са изобретените вече производствени средства. Следователно разделението на труда и прилагането на машини ще продължи да се развива в несравнено по-голям размер.*

Каквато и да е мощта на прилаганите средства за производство, конкуренцията се стреми да отнеме от капитала златните плодове на тази мощ, като снижава цената на стоката до производствените разноси, следователно — доколкото може да произвежда по-евтино, т. е. със същото количество труд да произвежда повече — като въздига по-евтиното производство, доставянето на все по-големи количества продукти за същата ценова сума в повелителен закон. Така капиталистът не би спечелил нищо от своите усилия освен задължението да произвежда повече стока в същото работно време, с една дума, *по-трудни условия за нарастване стойността на неговия капитал.* Затова докато конкуренцията постоянно го преследва със своя

закон за производствените разноси и всяко оръжие, което той кове против съперниците си, се обръща против самия него, капиталистът постоянно се стреми да надхитри конкуренцията, като на мястото на старите машини и старото разделение на труда безспирно въвежда нови, по-скъпи, но по-евтино произвеждащи машини и ново разделение на труда, без да чака докато вследствие на конкуренцията тези нововъведения остаряят.

Да си представим сега, че тази трескава дейност обхваща едновременно *целия световен пазар* — и ще разберем как нарастването, акумулацията и концентрацията на капитала води към непрекъснато, само себе си изместващо и във все по-огромни размери осъществявано разделение на труда, прилагане на нови машини и усъвършенствуване на стари.

*

Но как тези обстоятелства, които са неотделими от нарастването на производителния капитал, влияят върху определянето на работната заплата?

По-голямото *разделение на труда* дава възможност на *един* работник да извършва работата на 5, 10, 20 души; значи то увеличава конкуренцията между работниците 5, 10, 20 пъти. Конкуренцията между работниците се изразява не само в това, че някой от тях се продава по-евтино от другия; тя се изразява и в това, че *един* работник извършва работата на 5, 10, 20 души; и въведеното от капитала и все по-разширявано *разделение на труда* принуждава работниците към този вид конкуренция.

По-нататък: колкото повече се увеличава *разделението на труда*, толкова повече се *опростява*

трудът. *Особената сръчност на работника става ненужна. Той се превръща в проста, еднообразна производителна сила, от която не се изискват особени физически или духовни способности и навици. Неговият труд става достъпен за всички. Затова от всички страни го натискат конкуренти — и нека тук напомним, че колкото една работа е по-проста и по-лесно се научава, колкото по-малко производствени разноски изисква нейното усвояване, толкова по-ниско пада работната заплата, защото тя, както цената на всяка друга стока, се определя от производствените разноски.*

Следователно колкото трудът става по-неудовлетворителен и по-досаден, толкова повече се увеличава конкуренцията и се намалява работната заплата. Работникът се старее да запази размера на работната си заплата, като работи повече: било като се труди повече часове, било като произвежда повече в един час. Заставен от нуждата, той засилва така още повече гибелните последици от разделението на труда. Резултатът е: колкото повече той работи, толкова по-малка заплата получава — по простата причина, че колкото повече работи, толкова по-силна конкуренция той създава на другарите си по работа и така ги превръща в свои конкуренти, които се предлагат на същите лоши условия, както и той самият; следователно по простата причина, че в края на краищата той създава на самия себе си конкуренция, на самия себе си като член на работническата класа.

Машините предизвикват същите последици в много по-широк размер, като изместват сръчни работници с несръчни мъже — с жени, възрастни — с деца; когато въвеждат машини за пръв път, ра-

ботниците на ръчния труд масово се изхвърлят на улицата, а когато усъвършенствуват, подобряват и заменят машините с по-производителни машини, тогава уволняват съответни отделни групи работници. По-горе обрисовахме в бегли черти индустриалната война на капиталистите помежду им; *особеното на тази война е, че сраженията в нея се печелят не толкова с увеличение, колкото с намаление на работническата армия. Пълководците, капиталистите, се състезават помежду си кой може да уволни повече индустриални войници.*

Наистина буржоазните икономисти казват, че работниците, станали излишни поради машините, намирали работа в *нови* отрасли на производството.

Те не се осмеляват да твърдят направо, че в новите отрасли на труда намират подслон същите работници, които са уволнени. Фактите говорят твърде силно против тая лъжа. Собствено те само твърдят, че за *други съставни части на работническата класа*, напр. за оная част от младото работническо поколение, която вече е била готова да навлезе в загиналия отрасъл на индустрията, ще се открият нови възможности за работа. Това е, разбира се, голямо утешение за падналите работници. На господата капиталистите не ще липсва свежа, годна за експлоатация кръв и плът — и те предоставят на мъртвите да погребват своите мъртъвци. Това е една утеха, която буржоата намират по-скоро за себе си отколкото за работниците. Защото ако машините биха унищожили цялата класа наемни работници — какви ужасни времена биха настъпили за капитала, който без наеман труд престава да бъде капитал!

Но да допуснем, че както изместените непосредствено от машините работници, така и цялата част от младото поколение, която е разчитала вече на

работа в дадения отрасъл, *намерят нова работа*. Може ли да се вярва, че новата работа ще се заплаща тъй високо както изгубената? *Това би противоречило на всички икономически закони*. Видяхме, че съвременната индустрия води към постоянно заменяване на по-сложна, по-висша работа с по-опростена, по-низша.

Следователно как би могла една работническа маса, изхвърлена от машините от даден индустриален отрасъл, да намери убежище в друг отрасъл, освен ако не е *заплащана по-ниско, по-лошо?*

Като изключение се сочи на работниците, които работят в производството на самите машини. Казва се, че щом в индустрията се употребяват повече машини, то броят на машините неизбежно ще се увеличава, следователно ще расте и производството на машини, а заедно с това и броят на заетите в това производство работници; при това работниците, заети в тоя отрасъл на индустрията, били квалифицирани, дори образовани работници.

След 1840 г. това твърдение, и дотогава вярно само наполовина, изгуби всякаква сянка на правдивост, защото за производството на машини все повсестранно се употребяват машини, не повече и не по-малко отколкото за производството на памучна прежда; а работниците в машинните фабрики в сравнение с тъй съвършените машини могат да играят ролята само на съвсем прости машини.

Но вместо измествения от машините мъж фабриката може би дава работа на *три деца и на една жена!* А нима заплатата на мъжа не би трябвало да стигне за препитанието на *три деца и жената?* Нима минимумът на работната заплата не би трябвало да бъде достатъчен за издържане и *размножаване на рода?* Какво доказват следователно тези

любими буржоазни фрази? Само едно: че за да се осигури съществуването на *едно* работническо семейство, сега се употребяват *четири* пъти повече работнически живота отколкото преди.

Да резюмираме: *Колкото повече нараства производите.ният капитал, толкова повече се разширява разделението на труда и употребата на машини. Колкото повече се разширява разделението на труда и употребата на машини, толкова повече се засилва конкуренцията между работниците, толкова повече намалява тяхната работна заплата.*

А при това работническата класа се попълва и от *по-висшите слоеве на обществото*; в редовете на пролетариата низпадат редица дребни индустриалци и дребни рентиери, на които не остава нищо друго освен по-скоро да дигнат ръцете си редом с ръцете на работниците. Така гората от ръце, прострени нагоре и търсеши работа, става все по-гъста, а самите ръце — все по-мършави.

От само себе си се разбира, че дребният индустриалец не може да издържи борбата, едно от първите условия на която е да произвежда в постоянно разширяващ се размер, т. е. да бъде именно едър, а не дребен индустриалец.

Също тъй не се нуждае от по-нататъшни пояснения и обстоятелството, че лихвата от капитала намалява в същата степен, в каквата се увеличава масата и броят на капитала, т. е. в каквата нараства капиталът, че затова дребният рентиер не може да живее повече от своята рента и е принуден да се насочи към индустрията, т. е. да увеличи редовете на дребните индустриалци, а с това и броя на кандидатите за пролетарии.

И, най-после, колкото повече гореописаното развитие заставя капиталистите все по-широко да експлоатират съществуващите вече огромни производствени средства и за тая цел да привеждат в движение всички пружини на кредита, толкова повече зачестяват индустриалните земетръси, при които търговският свят се запазва само като жертвува на подземните богове част от богатствата, продуктите, дори и от производителните сили—с една дума, увеличават се *кризите*. Те зачестяват и стават все по-остри, защото колкото повече расте количеството на продуктите, следователно и нуждата от разширени пазари, толкова повече се стеснява световният пазар, толкова по-малко нови пазари остават за експлоатация, тъй като всяка предходна криза е въвлякла в световната търговия някой нов или дотогава само повърхностно експлоатиран пазар. Но капиталът не само *живее* от труда. Като знатен варвар-робовладелец той отнася със себе си в гроба труповете на своите роби — цели катакомби от работници, загинали през кризите. И така, виждаме: *ако капиталът расте бързо, то несравнено по-бързо расте конкуренцията между работниците, т. е. колкото по-бързо расте капиталът, толкова повече намаляват относително източниците за работа, средствата за живот на работническата класа; и все пак бързото нарастване на капитала е най-благоприятното условие за наемния труд.*

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ф. Енгелс — Предговор	3
К. Маркс — Наемен труд и капитал	17
I	19
II	27
III	36
IV	42
V	55